

Ficâr Savaşları'na Dair Bir Tetkik

Kasım Şulul*

Peygamber Efendimizin (a.s.) siyeri ile ilgili veriler, siyer kaynaklarında zikredilenlerden ibaret değildir. İslâm ilim geleneğine göre yazılmış ve Peygamber Efendimizin (a.s.) siyerine tahsis edilmiş eserler, pergelin merkez ayağının durması gereken alandır. Pergelin çevre ayağı, İslâm ilim dairesinin alabildiğine geniş ufuklarında tetkik ve tahkikle gezinmelidir. Bu ufukların bazıları şunlardır: 1- *Kur'ân-ı Kerîm*'in rivâyet-dirâyet tefsirleri. 2- Hadis külliyatları ve şerhleri. 3- Sahabe tabakâtı, ensâb vs. 4- Başta Mekke ve Medine ile ilgili olmak üzere şehir tarihleri ve İslâm coğrafya kaynakları. 5- Câhiliye devri tarihi ve şiir divanları. 6- Câhiliye, Hz. Peygamber (a.s.) ve sahabe devri verileriyle ilgili ilimler; yani lügat, ıstılah lügatleri, edep gibi alanlar. Mesela: el-Ferâhidî'nin (100-175/718-791), *Kitâbü'l-Ayn*'i, es-Serakustî'nin (255-302) *ed-Delâil fi Garîbi'l-Hadis*'i, İbn Abdirabbih'in (246-328/860-940)- *'İkdü'l-Ferîd*'i, el-Meydânî en-Nisâbüri'nin (518/1124) *Mecma'u'l-emsâl*'i ve diğerleri. Bu çalışma düzeneğine göre, Peygamber Efendimizin (a.s.) bi'set/peygamberlik öncesi; yani miladî 610 yılı öncesi hayatıyla ilgili özellikli bir kesiti; yani Ficar Savaşları'nı –zikredilen alanlara dair eserler yardımıyla- incelemeye çalışacağız. Amacımız bahsettiğimiz nazari çalışma düzeneğine uygulamalı bir örnek sunmaktır.

İktisat, siyaset ve uluslararası ilişkiler bakımından Ficâr Savaşları denilen olaylar silsilesinin detaylı tasviri, İslâm'ın zuhur ettiği beşerî çevrenin yapısını, sosyal, ekonomik ve siyasal ilişkiler ağını, söz konusu ortamın arka planında neler olup bittiğini anlamamıza da yardımcı olacaktır.

Giriş

Ficâr Savaşları'nın meydana geldiği yıllarda, uzun zamanlar devam eden Bizans-Sasani savaşları, Arabistan'ı çevreleyen Suriye ve Irak'ta uluslar arası ticaretin zayıflamasına neden oldu. Bu savaşların önemli bir halkası Hz. Peygamber'in (a.s.) bi'setinin takriben birinci-ikinci yıllarında başlamıştır: Mesela Hüsrev II. Perviz (589-628) idaresindeki İranlılar, 611'de Antakya'yı, 613'te Dımaşk'ı, 614'te –bir dönem Müslümanların da kiblesi olan- Kudüs'ü

* Prof. Dr., Harran Ü. İlahiyat Fakültesi, İslâm Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, kasimsulul@harran.edu.tr.

zapt edip kutsal haçı Medâin'e¹ götürdüler ve 619'da Mısır'ı ele geçirdiler.² Yine aynı yıllarda Hire Krallığı (III-VII. yüzyıllar arasında Irak'ta hüküm süren Hıristiyan Arap hanedanı) süratle çöküşe doğru sürüklendi. Buna karşılık genelde Arabistan'da, özelde Mekke ve çevresindeki ticaret merkezleri canlandı. Ficar Savaşları'nı tetikleyen en önemli amil, -ekonomik hayatı tamamen ticarete dayanan- Mekke şehrinin sakinleri olan Kureyş ve müttefikleri ile Hevâzin'in³ Hire, Taif-Yemen kervan yolu ile Ukâz Çarşısı⁴ gibi serbest ticaret merkezlerini kontrol etmek istemelerinden kaynaklanan rekabettir.⁵ Bazı araştırmacılara göre ise bu savaşlar, kan davasından kaynaklanan birer intikam savaşıdır.⁶

Ficâr Kelimesinin Sözlük ve Terim Anlamı

Ficâr (فجار) kelimesi, müfâele (مفاعلة) vezninden mastar olarak fücûr işlemek; yani "Haram Aylar'ın saygınlığını ihlal etmek", "haktan ayrılmak" anlamlarına gelir. Aslında fecr (الْفَجْر) kök mastarı, "yarmak (الشَّقُّ), bir şeyi iki parçaya ayırmak, açığa çıkarmak, suya yol vermek" gibi anlamlara gelir. Mesela güneş ışığının gece karanlığını yarmasına fecir (sabahın alaca karanlığı) denir. Daha sonra "günaha, harama ve zinaya dalmak, yalan yemin ve yalan gibi her türlü kötü işi işlemek" manalarında kullanılmıştır. Ficâr (فجار) kelimesi "kitâb" (كتاب) vezninden "ficâc"

- 1 Medâin (المدائن): Arapça medine (şehir) kelimesinin çoğuludur. İslâm coğrafya kaynaklarında bu şehir hakkında ayrıntılı bir şekilde bilgi verilir. Tizpon veya Ktesifon, İngilizcede: Ctesiphon, Farsça'da: Tisfun: تيسفون Bugünkü Bağdat'ın 30 km. kadar güneydoğusunda Dicle nehrinin iki yakasına Partlar (M.Ö. 230 - M.S. 224) ve Sâsâniler (M.S. 224 - 651) döneminde karşılıklı kurulan yedi ayrı şehirdir. Şehirler taş veya duba köprülerle birbirine bağlanmıştır (Yakût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Büldân*, IV,63 (eş-Şâmile); C. Avcı, "Medâin", *DİA*, XXVIII,289-290). Hz. Peygamber'in (a.s.) doğduğu gece, -Medâin'de bulunan, hadislerde "beyaz ev" (البيت الأبيض) olarak zikredilen ve Müslümanlar tarafından fethedileceği müjdelenen (عَصِيْبَةٌ: مِنَ الْمُسْلِمِينَ يَفْتَحُونَ الْبَيْتَ الْأَبْيَضَ،) Müslim, "el-İmâre", 1/1822).- İran kisralarının sarayı (إِبْوَانٌ كِسْرَى) o gece sallanıp çatlamış ve on dört şerefesi düşmüştür. Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed b. Abdillâh b. Abdilmün'im el-Himyerî es-Sinhâcî (ö. 727/1327 [?]), eserinde İran kisralarını bu sarayı hakkında ayrıntılı bilgi verir (*er-Ravdu'l-Mi'târ fi Haberi'l-Aktâr*, thk. İhsan Abbas, Beyrut 1980, II. Baskı, s. 69).
- 2 M. V. Levchenko, *Kuruluşundan Yıkılışına Kadar Bizans Tarihi*, çev. Maide Selen, İstanbul 1999, s. 609, 110; C. Avcı, *İslâm-Bizans İlişkileri*, İstanbul 2003, 271.
- 3 M. A. Kapar, "Hevâzin", *DİA*, XVII, 276-277.
- 4 Ukâz, MecenneveZülmeccâz, Câhiliye devrinde Mekke'nin ticaret merkezleri idi [Ebû Ubeyd Abdullâh b. Abdilaziz b. Muhammed b. Eyyûb b. Amr el-Bekrî el-Endelûsî (ö. 487/1094), *Mu'cem Me'sta'cem min Esmâ'i'l-Bilâd ve'l-Mevâzi'*, thk. Mustafa es-Sekkâ, Kahire 1945-1951, III, 959].
- 5 Mesela dönemin en meşhur ticaret merkezlerinden olan Ukâz, Hevâzin'in de mensup olduğu Kays Aylân denilen üst atadan gelen kabilelerin yaşadığı yerlerin ortasında kalır. Bkz. Said el-Afgânî, *Esvâkü'l-Arab fi'l-Câhiliyye ve'l-İslâm*, Beyrut 1349/1974, Dârü'l-Fikr nşr., III. Baskı, s. 162, 180.
- 6 Bkz. H. Algül, "Ficâr", *DİA*, XIII,52.

(فجاج) gibi “yollar” (طرق) manasına da gelir.⁷

Ficâr kelimesi, Câhiliye devrinde, kötülük yapmanın, her türlü çatışmanın ve kan dökmenin yasak olduğu Haram Aylar’da⁸ yapılan savaflara verilen özel isimdir (alem).⁹ Câhiliye devrinde, Araplar arasında çeşitli sebeplerle savaflar meydana gelirdi. Câhiz’in verdiği bilgilere göre Araplar, özellikle de Kureyşliler, savafla neden olan olay veya savaflın kendisi Harem sınırları içerisinde ve Haram Aylar’da cereyan etmişse ona Ficâr Savaflı derlerdi.¹⁰

Haram Aylar Uygulamasının Kökeni

Tefsir ve tarih kitaplarında, Haram Aylar ile ilgili hükümlerin hac ibadetiyle birlikte Hz. İbrâhim (a.s.) zamanında teşri’ edildiği, insanların bu aylarda sağlanan güven ortamı içinde hac ibadetini rahatça yaptıkları, Mekke ve çevresinde oturanların da bu vesileyle geçimlerini sağladıkları belirtilmektedir. Bu uygulamayı Hz. İbrâhim (a.s.) ve Hz. İsmâil’in (a.s.) şeriatından alan Câhiliye devri Arapları, Hişâm b. el-Kelbî’ye göre Haram Aylar konusunda üç gruba ayrılmışlardır: 1- Haram Aylar girdiği zaman bunların kutsallığına karşı gösterilmesi gereken saygının bir işareti olarak savafltan ve her türlü saldırıdan kaçınanlar.¹¹ 2- Haram Aylar’a itibar etmeyenler: Has’am, Tay, Kudâa, Yeşkür, Zülbâne, Saâlik, Hâris b. Kâ’b gibi kabileler, bütün ayları eşit seviyede kabul edip

7 [Mütercim Asım Efendi, *el-Okyanusu’l-Basit fi Tercemeti’l-Kamusi’l-Muhit: Kamusu’l-Muhit Tercemesi*, yayına hazırlayanlar: Mustafa Koç – Eyyüp Tanrıverdi, İstanbul 2013, III,2246; Ebü’l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed b. Muhammed b. Abdirezzâk ez-Zebîdî el-Bilgrâmî el-Hüseyîni (1145-1205/1732-1791), *Tâcü’l-Arûs min Cevhiri’l-Kâmûs, Dâru’l-Hidâye nşr., XIII, 298 (فجر md.)*].

8 Zilkade, Zilhicce, Muharrem ve Recep ayları.

9 [وسميت قريش هذه الحرب فجارا لأنها كانت في الأشهر الحرم، فقَالُوا: قد فَجَرْنَا إِذ قَاتَلْنَا فِيهَا، أَي فَسَقْنَا] Ebü’l-Fazl Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhim el-Meydânî en-Nisâbüri (v. 518/1124), *Mecma’u’l-emsâl*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid, Beyrut Darü’l-Ma’rife nşr., II, 430.

10 Ebü Osmân Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Câhiz el-Kinânî (v. 255/869), *Kitâbü’l-Hevevân*, thk. Abdüsselam Muhammed Harun, II. Baskı, 1384/1965, I,165-166; ayrıca bkz. Ebu’l-Kâsım Abdurrahmân b. Abdillâh el-Has’amî es-Süheyli (508-581/1114-1185), *er-Ravdü’l-Unuf fi Şerhi’s-Sireti’n-Nebeviyye li İbn Hişâm*, thk. Ömer Abdüsselâm es-Selâmî, Beyrut 1421/2000, II,146-147; Ebü Abdullâh Muhammed b. Ahmed b. Yusuf el-Hârizmî (ö. 387/997), *Mefâtihi’l-Ulûm*, Mısır ts., s. 76; H. Algül, “Ficâr”, *DİA*, XIII, 52.

11 Araplar, -hicretin 10. senesine kadar tatbik edilen takvimle ilgili bir Câhiliye devri uygulaması olan- nesî’ uygulaması ile Haram Aylar’ın kameri sene içindeki fitri akışlarını bozarak yerlerini değiştirmişlerdir. Fakat onlar, yerleri değiştirilmiş de olsa Haram Aylar’a saygı duymaya devam etmişlerdir. *Kur’ân-ı Kerîm*: “Nesî, sadece kâfirlikte ileri gitmektir. Çünkü onunla, kâfir olanlar saptırılır. Allah’ın haram kıldığını sayısını bozmak ve O’nun haram kıldığını helâl kılmak için (haram ayını) bir yıl helâl sayarlar, bir yıl da haram sayarlar. (Böylece) onların kötü işleri kendilerine güzel gösterilmiştir. Allah kâfirler topluluğunu hidayete erdirmez” (et-Tevbe 9/37) meâlindeki âyetle Haram Aylar’ın yerlerinin değiştirilmesini yasaklamıştır.

aralarında fark gözetmezlerdi. Tağlib, Şeybân, Abdülkays, Kudâa, Gassân, Tenûh, Âmile, Lahm, Cüzâm, Bilhâris b. Kâ'b, Tay ve Temîm gibi kabileler arasında yaşayan Hıristiyanlar da Haram Aylar'ın hürmetini kabul etmezlerdi. 3- Haram Aylar'ın saygınlığını ihlal edenlerle mücadele edenler.¹²

Ukâz Çarşısı

Tâif ile Nahle arasında kalan Ukâz,¹³ Mekke'nin güney doğusunda, kuş uçuşu Mekke'ye 80 km, Tâif'e ise 18 km civarında bir mesafede yer alır.

İslâm coğrafyacıları Ukâz'ı, Taif, Nahle, bir mikât yeri olan Karnû'l-menâzil (bu günkü adı: es-Seylü'l-Kebîr), Arafat, Mekke-San'a yolu ve Arabistan'ın Necid bölgesi ile ilişkilendirerek tarif etmeye çalışırlar. Onlara göre Ukâz, suyu bol ve tükenmeyen bir kuyu olan Nek'â'ya (نقعاء) bir adamın sesinin yetişeceği mesafededir. Coğrafi bakımdan Ukâz, Câhiliye devri putları, kurbanlık deve ve sığırların (الْبُدُن) kesildiği yerlerde oluşan -büyük değirmen taşları gibi- kan izleri dışında ne bir işaret ne de bir dağ bulunan bir sahra idi. Su kaynakları nedeniyle, şehir mesabesinde bir yerleşim birimine dönüşen Ukâz, zamanla sık hurma bahçelerine ve ziraî alanlara sahip olmuştur. İslâm coğrafyacıları, Ukâz'ı Mekke'nin "nahiye"si¹⁴ (هي ناحية مكة) ve Taif'in (من عمل الطائف) "amel"¹⁵ şeklinde bir yerleşim birimi ve -İslâm'a yakın Cahiliye devrinde- Benî Nasr'a ait bir yer olarak tanımlarlar. Tâifli Sakiflilerin de orada malları ve hurma bahçeleri vardı.

Habeşistan'ın Yemen valisi Ebrehe'nin Kâbe'yi yıkma teşebbüsünün

12 روى الفاكهي بسنده عن هشام بن الكلبي عن أبيه قال كانت العرب في أشهر الحج على ثلاثة أهواء منهم من يفعل المنكر وهم المخلون) الذين يملون الأشهر الحرم فيقتلون فيها ويُسرفون ومنهم من كان يكف عن ذلك ومنهم أهل هوى شرعة صلصل بن أوس بن مجامر بن معاوية بن شريف من بني عمرو بن تميم في قتال المخلين ثم قال أن ذكر الحرمين وكانوا يسمونهم الصلاصل لأن صلصلا شرع ذلك وكانوا ينزلون على بئر قريبة من مكة ثم يتفرقون في الناس منها وكانت البئر تسمى ببئر صلصل ذكر شيء من أخبار قريش بمكة في الجاهلية وذكر Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk b. Abbâs el-Fâkihî (278/891-92 [?]), *Ahbâru Mekke fi Kadîmi'd-Dahri ve Hadîsihi*, thk. Abdülmelik Abdullâh Düheş, Beyrut 1414/1994, V,165; H. Algül, "Haram Aylar", DİA, XVI, 105-106).

13 Ukâz -İnsanların burada toplanıp alışveriş yapmaları, başta şiir olmak üzere yarışmalar düzenlemeleri, kendileri ve kabilelerinin şerefi uğrunda birbirleriyle mücadele etmelerinden (عكظ) dolayı bu adı almıştır- ilk harfi zamme, ikinci harfi fetha ile okunur. Kelime, Hicazlılara göre münsarîf, Temîmlilere göre ise gayr-ı münsarîftur yani esre ile okunmaz.

14 Nâhiye bugünkü coğrafi terminolojide yöreye karşılık gelir. Nâhiye kelimesi, klâsik eserlerde bir şehrin çevresinde bulunan mahalle ve banliyölerini ifade etmek için de kullanılmıştır (İ. Barca).

15 Karye hariç yerleşim birimlerinin çevresinde ve bunlara bağlı bulunan her seviyedeki yerleşim yerleri, yeryüzü şekilleri ve su kaynaklarına birden "arz/a'râz", "amel/a'mâl", "tâbi'a/tevâbi", "mihlâf/mehâlif" ve "müzâfe/müzâfât" denilmekteydi. Bazı İslâm coğrafyacıları, adı geçen yerlere coğrafi olarak "a'râz", siyasi olarak "a'mâl" denildiğini ileri sürmüşlerdir. Örneğin Rakka ve Ruhâ şehirleri el-Cezîre'nin a'mâllarından sayılmıştır (İ. Barca).

başarısızlıkla sonuçlanmasının ardından Arapların Kâbe'ye ve hac ibadetine daha fazla değer vermeye başladıklarını gören Kureyşliler, Kinâne, Huzâa ve Benî Âmir b. Sa'saa gibi kabilelerle birlikte kendilerine birtakım imtiyazlar tanıyıp kurallar koydular (hums: الحُمس).¹⁶ Mekke ekonomisine önemli katkılar sağlayan bu imtiyazların ardından kurulan ve Mekkelilerin Arabistan içerisinde oluşturdukları düzenli ticaret sisteminin bir parçası sayılan Ukâz Çarşısı, Kureyş'in kontrolü altında olup Fil Vak'ası'ndan on beş yıl sonra 584 veya 585 yılında ihdas edildi.¹⁷ Ukâz, Bizans ve Sasaniler arasında uzun zamandır süren savaşlar nedeniyle de önem kazandı.

Ukâz, bir ticaret merkezi olarak faaliyet göstermeye başladıktan sonra,

16 Hums: Câhiliye devrinde dinî-ekonomik ayrıcalıklara sahip olan Kureyş ve müttetikleri hakkında kullanılan bir tabirdir. İslâm'dan önce, Mekke'de yaşayan ve Kâbe'nin hizmetinde bulunan Kureyş ile akrabası ve müttetiki bazı kabilelere hums, onların dışında kalanlara ise hille denilirdi. Hums, "mutaassıp, cesur ve kahraman olmak" anlamındaki hames mastarından gelen ahmesin çoğulu olup dinî inanç ve yaşayışları konusunda katı ve tavizsiz, savaşta güçlü ve cesur olmaları sebebiyle kendilerine bu ad verilmiştir. Ahmesî de (dişili ahmesiyye) "hums mensubu kişi" demektir. Hums kelimesinin Kureyş ve yakınları için kullanılması Fil Vakası yıllarına rastlar. Ebrehe'nin ordusunun Allah tarafından hezimete uğratılması üzerine Araplar Kâbe'ye ve hac ibadetine daha önce görülmemiş derecede değer vermeye başladılar. Bu olay, Kâbe'ye ve "ehlullah" (Allah'ın evi Kâbe'nin komşuları) kabul edilen Kureyş'e çok büyük bir itibar kazandırdı. Başta Kureyş olmak üzere Kinâne, Huzâa ve Benî Âmir gibi kabileler Hz. İsmail'in (a.s.) soyundan geldikleri, Mekke'de oturdukları ve Kâbe'nin hizmetinde buldukları için kendilerini diğer Arap kabilelerinden daha üstün bir mevkide görmeye başladılar ve bazı imtiyazlı âdetler edinip çeşitli kurallar koydular. Buna göre Ahmesiler yalnız Ahmesiyyelerle evlenecekler, harem bölgesi dışında oturan kimselerle tacirler Mekke'ye yiyecek içecek sokamayacak ve ihtiyaçlarını oradan karşılayacaklar, hac sırasında Kâbe'yi ziyaret edecekleri zaman soyunup Mekkelilerden alacakları elbiseleri giyecek ve ayrılırken bunları yanlarında götürmeyeceklerdi. Aslında maddî çıkarlara dayandığı anlaşılan hums dayanışmasının sebebini, Kureyş'in bedevilikten şehir hayatına geçmeye başlamasında aramak mümkündür. Kâbe'nin kutsallığından faydalanılarak konulan bu kurallar Mekke'nin ekonomisine katkı sağlamış, imtiyazların elde edilmesinden hemen sonra kurulan ünlü Ukâz serbest ticaret merkezi de bu durumu güçlendirmiştir. *Kur'ân-ı Kerîm*'de bu Câhiliye âdetleri kınanarak Arapların evlere çatılarından girmeleri, Arafat'a gitmemeleri, Kâbe'yi çıplak tavaf etmeleri ve kendileriyle övünmeleri yasaklanmıştır (el-Bakara 2/189, 199; el-A'râf 7/28,31). Hz. Peygamber'in (a.s.) de çıplak tavafı meneden hadisleri vardır (Buhârî, "Hac", 67; "Salât", 10). Hums ile ilgili âdetlere büyük bağlılık gösteren Kureyşliler, kendi kabilelerine mensup olan Resûl-i Ekrem'in (a.s.) Arafat'ta vakfe yapmasını hayretle karşılamışlardır (Buhârî, "Hac", 91; R. Uslu, "Hums", *DİA*, XVIII, 364).

17 Câhiliye devri panayırırları içinde en son terk edileni olan Ukâz, Emevî karşıtı Hâricî lideri Ebû Hamza el-Muhtâr b. Avf b. Süleymân el-Ezdi eş-Şârî el-Hâricî'nin (130/748) 129'da (747) Mekke'yi işgalinin ardından tarihe karışmıştır (el-Bekrî, *Mu'cemü Me'sta'cem*, III, 959).

Câhiliye devrinde Arapların 13 büyük çarşısından (esvâkü'l-Arab: ticaret merkezleri) birisi haline geldi. Ebû Alî el-Merzûkî el-İsfahânî (v. 421/1030), bu çarşıları, sene içinde serbest ticaret merkezleri olarak işlev gördükleri tarihe göre şöyle sıralar: Dûmetülcendel (دومة الجندل), -Umân'daki- Suhâr (صُحَار), -günümüzde Birleşik Arap Emirlikleri'nde eski bir liman şehri olan- Debâ (دبَا), -Güney Arabistan'ın Mehre bölgesinde- Şihr (الشحر), -Hadramut'taki- er-Râbiye (الرابية), Zülmecâz (ذي الحجاز), -Hayber bölgesindeki- Netât (نطاة), Muşakkâr (المشَقَّر) , -Yemâme'deki- Hacer (حجر), Minâ, Ukâz (عكاظ), Aden (عدن) ve San'a'dır (صنعا). Ukâz, Mecenne ve Zülmecâz, Câhiliye devrinde, Mekkelilerin çarşıları idi. İslâm tarihçileri ve coğrafyacıları, Ukâz'ı en önemli çarşılarından birisi olarak tanıtır.

Ukâz Çarşısında çeşitli usullerle alış-veriş yapılırdı. Ukâz'a mahsus usûllerden birisi de satışlarda açık arttırma yöntemidir. Ukâz'ın Arap çarşılarının en büyüğü haline gelmesinde bir nevi ticaret/pazar ve gümrük vergisi olan uşûr (عشور)¹⁸ ile koruma/himaye ücreti (hafâre: حَفَّارَة)¹⁹ alınmaması etkili olmuştur.

Câhiliye devrinde, Ukâz Çarşısı'ndaki ticari faaliyetler, Zilkade ayının başından yirmisine kadar sürerdi. Hac mevsimi olması nedeniyle, Ukâz Çarşısı'na gelenler, ilk günü ihramlı olurlardı. Ukâz'dan sonra Zülmecâz ve Mecenne çarşılarına geçilirdi. Buradan da Arafat'a çıkılırdı.²⁰ İbn Abbas'ın Ukâz, Zülmecâz ve Mecenne'yi Mekke'nin önemli ticaret yerleri olarak zikretmesi, çarşılarla Mekke'nin iktisadî hayatı arasındaki bağlantıya işaret etmektedir.²¹ Uzak mesafelerden türlü malların getirildiği Ukâz'a, yalnızca Mekke ve Tâif civarında yaşayan Kureys, Hevâzin, Gatafân, Mustalîk, Eslem, Süleym ve Ehâbiş gibi Kâbe'yi mabet kabul eden kabileler değil, hac ziyareti amacıyla yarımadanın çeşitli bölgelerinden gelen Arap kabileleri ve reisleri de iştirak ederlerdi. Her kabilenin bayrak veya işaretlerle belirlenmiş özel yerleri vardı. Kaçırılıp fidye istenmesi

18 (el-üşûr: "العشور") (el-aşru: neşr vezninde) ve "العشر" (وَقَالَ ابْنُ الْكَلْبِيِّ: لم يكن بعكاظ عشور ولا خفارة) (el-üşûr: zuhûr vezninde) ikinci baptan öşr-i emvâl (malın onda birini) almak anlamına gelir (Mütercim Asım Efendi, *Kamûsu'l-Muhît Tercümesi*, yayına hazırlayanlar: Mustafa Koç – Eyüp Tanrıverdi, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2013, III, 2180 "عشر" md.)

19 "وَحَفَّرَهُ (و) حَفَّرَ (يَه، و) فَرَ (عَلَيْهِ يُحْفَرُ) ، بِالْكَسْرِ،) haya/utanmak ve (أَجَارَهُ وَمَنْعَهُ وَأَمَّنَهُ) وَكَانَ لَهُ حَفِيرًا تَمْتَعُهُ (وَيَحْفَرُ) ، بِالضَّمِّ، وَهَإِذِهِ عَنِ الْكَسَائِي، (حَفَّرًا) ، بِفَتْحٍ فَشَكُّونَ: (أَجَارَهُ وَمَنْعَهُ وَأَمَّنَهُ) وَكَانَ لَهُ حَفِيرًا تَمْتَعُهُ (hufretun) vezninde üç şekilde (hefâre, hifâre ve hufâre) okunabilen bir isim olup "koruma" ve "koruma karşılığında alınan ücret" demektir (M. Asım Efendi, *Kamûsu'l-Muhît Tercümesi*, II, 1915; Zebîdî, *Tâcü'l-Arûs*, XIII, 204 "حفر" md.).

20 el-Bekrî, *Mu'cemü Me'sta'cem*, III, 959; Ebû Ali el-Merzûkî el-İsfahânî, *el-Ezmine ve'l-Emkine*, II, 165; en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, XV, 425; Ebü'l-Kâsım Mahmud b. Amr ez-Zameşerî (ö. 583), *el-Cibâl ve'l-Emkine ve'l-Miyâh*, thk. Ahmet Abdütevâb, Dârü'l-Fazîle nşr., Kahire 1319/1999, s. 219; el-Himyerî, *er-Ravdu'l-Mî'târ*, s. 411.

21 Buhârî, "Hac", 150; "Tefsir", 34.

endişesiyle kabile ileri gelenlerinin Ukâz'da yüzlerini peçe ile örttükleri, eşraftan ilk defa bu geleneği kaldıran kişinin Enbârlı Tureyf b. Ganm olduğu rivayet edilir.

Arabistan ve çevresindeki Hire ve Kinde gibi devletler de ticarî ve siyasi amaçlarla her yıl Ukâz'a kervan gönderirlerdi ve bölgedeki nüfuzlu kabilelerle ilişkilerini güçlendirmeye çalışırlardı. Ukâz'a gelen kabile reisleri, hükümdarların yolladığı hediyelerden ve ticarî kazançtan yararlanmaya çalışırdı. Hireliler'in kervanlarını Ukâz Çarşısı'na güvenlik içerisinde götürme görevi Hevâzin kabilesine aitti.

Temîm kabilesi reislerinden Hâcib b. Zûrâre'nin İran Kısrası'nın kervanını Ukâz Çarşısı'na götürürken yayını rehin bıraktığı, görevini başarı ile tamamlaması üzerine Kısra'nın ona taç giydirip ödüllendirdiği rivayet edilmektedir. Ukâz Çarşısı'na, Gazze ve Busrâ'dan şarap, Suriye'nin diğer şehirlerinden yağ, üzüm ve silâh, Tâif'ten deri, Yemen'den giyecek ve diğer yerlerden çeşitli ürünler gelirdi. Dericilik sektörünün en seçkin örnekleri burada sergilenirdi. Yargı işlerinin yürütülmesini Arafat'tan hacıları sevk etme (icâze) görevini de yerine getiren Temîm kabilesi üstlenirdi.

Ticarî faaliyetlerin yanı sıra çeşitli etkinliklerin de gerçekleştirildiği Ukâz'da akrabalıklar kurulur, antlaşmalar yapılır, ihtilâflar çözüldü. Şairler kırmızı deriden kurulan çadırlarda en güzel şiirlerini okur ve birbirleriyle yarıştırlardı. Edebî bir kongre mahiyetinde olan ve fasih Arapçanın korunmasına önemli katkı sağlayan Ukâz Çarşısı sözlü edebiyatın en güzel örneklerinin dile getirildiği bir sanat merkeziydi. Hassân b. Sâbit, Hansâ, Meymûn b. Kays el-A'sâ'nın da aralarında bulunduğu kadın ve erkek şairlerin yarışmalarına, -İslâm'dan önce Arapların en meşhur şairlerinden- Nâbîga ez-Zübyânî'nin hakemlik yaptığı rivayet edilir. Bu yarışmalar, en güzel şiirlerin seçilmesine katkı sağlardı. "Muallakât"²² adı verilen bu şiirler, keten bezinden yapılan tomarlara altın suyu ile yazılırdı ve Kâbe duvarına asılırdı.

Ukâz, şiirden başka Hz. Ömer'in (r.a.) de katıldığı güreş yarışmalarının yanı sıra sosyal ve dinî içerikli konuları hutbeleriyle geniş halk kitlelerine ulaştırmayı hedefleyenlerin de en gözde mekânıydı. İsmi Hanifler arasında zikredilen Kus b. Sâide'nin İslâmiyet'ten önce Ukâz'da Resûl-i Ekrem'in (a.s.) de dinlediği, bir peygamberin geleceğini haber veren hitabesi meşhurdur.

Resûlullah (a.s.), bi'setin dördüncü yılından (614) itibaren Hz. Ebû Bekir

22 Câhiliye döneminde yedi veya on şaire ait seçkin kaside koleksiyonunun ismidir. Çoğulu muallakât olup "beğenildiği için herkesin görebileceği bir yere asılan, sergilenen şiirler" demektir. Muallakât, Câhiliye devri Arap Yarımadası'nın çeşitli yörelerinde kurulan Ukâz vb. ticaret merkezlerinde düzenlenen şiir yarışmalarında eleştiri süzgecinden geçerek seçilmiş ve keten bezinden yapılmış tomarlara altın suyu ile yazılıp Kâbe'nin duvarına asılmıştır (S. Tülücü, "Muallakât", *DİA*, XXX, 310).

(r.a.) ve Bilâl-i Habeşî (r.a.) gibi ilk Müslümanlarla birlikte Haram Aylar'da Ukâz, Zülmeçâz ve Mecenne çarşılarında tebliğ faaliyetinde bulunurdu.²³

Kus b. Sâide'nin M. 600 Yılından Önce²⁴ Ukâz'da Yaptığı Hitabe

Câhiliye devrinde; yani İslâm öncesi dönemde Arap Yarımadası'nda, Yüce Allah'ın kendilerine hidâyet verdiği münzevi insanlar vardı. Bunlar unutulmuş muhteşem tevhid bestesini kalblerinin derinliklerinde hissetmiş, hissettiklerini insanlara anlatmıştır. -Bir ara Kâbe'nin bakımını üstlenen; ancak III. yüzyılın başlarında Mudâr kabilesiyle aralarında meydana gelen mücadelede mağlûp olup Mekke'yi terk etmek zorunda kalan İyâd b. Nizâr b. Mead b. Adnân kabilesinden²⁵- Kus b. Sâide b. Amr el-İyâdî (v. 600) bunlardandır.

Kus b. Sâide, Ukâz Çarşısı'nda kavmine hitap ederken, eliyle Mekke yönünü göstererek: "Hak, size bu taraftan gelecek!" dedi.

Ona: Bu hak dediğin nedir? diye sordular.

O da: "Lüey b. Gâlib'in neslinden gelen, beyaz tenli, gözünün siyahı çok siyah, beyazı çok beyaz bir adam! Sizi ihlâs kelimesine, ebedî hayata ve tükenmeyen nimetlere davet edecek! Sizi bunlara çağırınca icabet edin! Eğer onun gönderildiği zamana yetişseydim, ilk tasdik eden kimse ben olurum!" dedi.

Hz. Muhammed (a.s.), İslâm çağında Müslüman olmak üzere Cârûd b. Abdillah başkanlığında Medine'ye gelen İyâd kabilesi heyetine Kus b. Sâide'yi sordu.

İyâdlılar: Ey Allah'ın Resûlü! O öldü! dediler.

Bunun üzerine Resûlullah (a.s.): "Onu, Ukâz Çarşısı'nda kızıl tüylü bir deve üzerinde hitâp ederken görür gibiyim. Ama hitabesinin hepsi hatırımda kalmamış.." dedi.

Bazı İyâdlılar: Bizim ezberimizde, ey Allah'ın Resûlü! dediler.

Resûlullah (a.s.): Haydi, söyleyin bakalım! buyurdu.

Bunun üzerine İyâd heyetinden birisi Kus b. Sâide'nin hitâbesini okudu:

23 Ebû Ali el-Merzûkî el-İsfahânî, *Kitâbu'l-Ezmine ve'l-Emkine*, II,161; el-Bekrî, *Mu'cemü Me'sta'cem*, IV, 959; Ebû Abdillah Muhammed b. Muhammed eş-Şerîf el-İdrîsî es-Sebtî es-Sikillî (560/1165), *Nüzhetu'l-Muštâk fi'htirâki'l-Afâk*, Beyrut 1409, I. Baskı, I, 152; E. Azizova, "Ukâz", *DİA*, XLII, 61-62.

24 Selahattin Halil b. Aybeg b. Abdillah es-Safedî (696-764/1296-97-1363), *el-Vâfi bi'l-Vefâyât*, thk. Ahmed el-Arnavut - Türki Mustafa, Dâr İhyâü't-Tirâs, nşr., Beyrut 1420/2000, XXIV, 180-181; M. A. Kapar, "Kus b. Sâide", *DİA*, XXVI, 460.

25 İ. Sarıçam, "İyâd", *DİA*, XXIII, 496.

“Ey insanlar! Geliniz, dinleyiniz, belleyniniz...ibret alınız!.. Yaşayan ölür, ölen fena bulur... Olacak neyse eninde sonunda olur.

Yağmur yağar, otlar biter; çocuklar doğar, annelerinin ve babalarının yerini alır. Derken hepsi silinip gider.

Olayların ardı arası kesilmez. Hepsi birbirini kovalar.

Kulak kabartıp dikkat kesiliniz; gökte haber, yerde ibret alınacak işaretler var...

Yeryüzü bir büyük divan, gökyüzü bir yüksek tavan... Yıldızlar yürür, sular durur.. Gelen kalmaz, giden gelmez.

Acaba vardıkları yerden memnun olup da mı kalıyorlar? Yoksa orada kalıp da uykuya mı dalıyorlar?

Yemin ederim ki, Allah katında bir din vardır ki, şimdi içinde bulunduğumuz dinden daha sevgilidir.

Ve Allah'ın gelecek bir peygamberi vardır ki, gelmesi pek yakındır. Gölgesi başımızın üstünde...

Ne mutlu o kimseye ki, ona iman eder; o da kendisine hidâyet verir...

Ona isyan ve düşmanlık edecek olana eyvah!..

Ömürleri gafletle geçen topluluklara eyvâh!..

Ey insanlar!.. Hani babalar, dedeler, atalar... Nerede soy-sop...

Hani süslü saraylar, mermer binalar yükselten Âd ve Semûd kavmi?..

Hani dünya malıyla gururlanıp: Ben sizin en yüce rabbiniz değil miyim? diyen Firavun ve Nemrut?

Onlar zenginlikte, kuvvet ve kudrette sizden çok üstündüler. Daha uzak emelleri, daha uzun ömürleri vardı. Ne oldular?

Toprak onları değirmeninde öğüttü, toz etti, dağıttı. Kemikleri bile eriyip gitti. Çatıları yıkılıp süpürüldü. Şimdi onların mekânlarını köpekler şenlendiriyor.

Sakin onlar gibi gaflete düşmeyin, onların yolundan gitmeyin!

Her şey fâni, bâki Allah...

Ortaksız ve benzersiz, mutlak bir Allah...

Tapılacak ancak O..

Doğmuş ve doğurmuş olmaktan münezzeh Allah..."

Bu ve benzeri hitâbe ve şiirler, Câhiliye devrinde yaşayan Kus b. Sâide gibi

Hanîflerin Allah inanışının mahiyeti hakkında bilgi veren önemli vesikalardır.

Kus b. Sâide'nin hitabesi bitince Hz. Peygamber (a.s.): Onun bir şiirini kim bize okuyacak? diye sordu.

Bunun üzerine Ukâz pazarında Kus b. Sâide'nin hitabesini dinleyenler arasında bulunan ve hitâbesi ezberinde olan Hz. Ebû Bekir (r.a.) şu şiiri okudu:

Evet, Evet... Olup bitenlerde, gelip geçenlerde bize ibret olacak çok şey var...

Ölüm bir ırmak... Girecek yeri çok ama akacak yeri yok...

Büyük küçük, hep göçüp gidiyoruz.

*Herkese olan size ve bana da olacak.*²⁶

Ficâr Savaşları

Kaynaklar, İslâm'a yakın dönemde dört ficâr olayının meydana geldiği ve dördüncüsünün -peş peşe altı yılda altı defa tarafların karşı karşıya geldiği- Ficârü'l-Berrâd olduğu konusunda müttefiktir:

1- Câhiliye devri Arap toplumunda şair ve şiir önemlidir. Şair, savaş halinde düşmanlara kılıçlardan tesirli hiciv okları fırlatırdı. Barışta ise bir övünç ve kıvanç vesilesi olarak toplumda büyük itibara sahipti ve hiyerarşide kabile reisinden sonra yer alırdı.²⁷

Ficârü'r-Recül veya Ficâru Bedr b. Ma'şer denilen ficâr olayına iki şairin birbirlerine karşı övünmesi (müfahere) şeklindeki atışması neden olmuştur. el-Muhandif (المخندف)²⁸ mahlasıyla bilinen şair Bedr b. Ma'şer el-Kinâni ed-Damri el-

26 Ebû Bekir Ahmed b. Hüseyin b. Ali el-Beyhakî (384-458/994-1066), *Delâilü'n-Nübüvve ve Ma'rifetu Ahvâli Sâhibi'ş-Şerî'a*, thk. Abdülmü'tî el-Kal'acı, Beyrut 1985, I, 101-113; Şemseddin Ebû Abdullah Muhammed b. Yusuf es-Salihî eş-Şâmî (942/1536), *Subulü'l-Hudâ ve'r-Reşâd fî Sireti Hayri'l-İbâd*, thk. Adil Ahmed Abdülmevcûd - Ali Muhammed Meûz, Beyrut 1414/1993, II, 186-187; İ. Sarıçam, "İyâd", s. 496; M. A. Kapar, "Kus b. Sâide", *DİA*, XXVI, 460.

27 Tabiatları, dilleri, tek düze hayatları ve yaşadıkları çevre itibariyle Sâmi kavimler içinde şiire en yatkın ırk olan Araplarda şiire ilgi duymayan, şiir söylemeyen bir fert yok gibidir. Câhiliye dönemi Arabistan'ında şiiri teşvik eden vesileler ve onu besleyen çevreler vardı. Haram Aylar'da kurulan Ukâz, Zülmecâz gibi çarşılar hakem huzurunda düzenlenen şiir yarışmaları, ayrıca Hîre ve Gassânî sarayları ile bazı Hicaz merkezleri bunların başında yer alır. VI. yüzyıldan önceki devirlerde bazı şairler kabilelerinden ayrılarak gezgin methiyeciler haline gelmiş, yüzyılın ikinci yarısından itibaren Mütelemmis, Nâbiga ez-Zübânî ve Hassân b. Sâbit gibi şairler meliklere methiye sunup câize almak için Lahmî ve Gassânî saraylarını âdetâ tavaf eder hale gelmişti (İ. Durmuş, "Şiir", *DİA*, XXXIX, 144-154).

28 Muhandif: Süratle (hervele şeklinde), gurur ve kibirle yürüyen kişiye denir (Ebû Abdirrahmân el-Halîl b. Ahmed el-Ferâhidî (100-175/718-791), *Kitâbü'l-Âyn*, thk. Mehdi el-Mahzumî - İbrahim es-Samarrai, Dâr ve Mektebetü'l-Hilâl nşr., IV, 335; M.

Gıfârî,²⁹ Ukâz Çarşısı'nda sürekli gidip geldiği ve mekân edindiği bir mecliste, meziyetlerini sayıp döker ve insanlara karşı üstünlük iddiasında bulunurdu. Nüfuzlu biri olan Bedr b. Ma'şer, bir gün aynı mecliste bir şiir³⁰ okuyarak meziyetlerini saydıktan sonra ayaklarını uzatarak: "Arapların en şereflişi benim. Kim benden daha şerefli olduğunu iddia ediyorsa gelsin, kılıcı ile şu ayağıma vursun" diye övündü. Bunu duyan Hevâzin'in kollarından Benî Duhman'dan – cesur Arap gençlerinin taşkın ruhuna sahip- şair Ahmer b. Mâzin³¹ öfkelenerek kılıçla hafif bir şekilde onu yaraladı ve bir şiirle karşılık verdi.³² Bunun üzerine Kinâne ile Hevâzin'den olan taraflar arasında konuşma ve tartışmalar başladı. Kavgaya ramak kala, durumun o denli büyütülecek boyutta olmadığına ortaya çıkması üzerine taraflar arasında sükûnet sağlandı.

2- Ficârü'r-Rubâh: Arapçada Rubâh (الرياح), Babun veya Habeş maymunu olup iriyarı bir maymun cinsidir.

Hevâzinli Nasr³³ (veya Cüşem³⁴) b. Muâviye kabilesinden Babun maymununa sahip birisi, maymunu seyretmek üzere toplanan kalabalığı fırsat bilerek, bir Kinâneli'deki alacağını maymunla takas edebileceğini ilân etti. Amacı borcunu ödemek istemeyen Kinâneli'yi ve kabilesini ayıplamaktı. Nasrî sözlerini ikinci kez tekrar edince başka bir Kinâneli kılıçla maymuna vurdu. Bunun üzerine Nasrî: "Ey Hevâzinliler neredesiniz?", Kinâneli ise: "Ey Kinâneliler neredesiniz?" diye Câhiliye devri asabiye çağrısında bulundular.³⁵ İki tarafın gençlerinin,

Asım Efendi, *Kamusu'l-Muhit Tercümesi*, IV, 3689 "خندف".

29 Ebü'l-Kasım el-Hasan b. Bişr el-Âmidî (371/981), *el-Mü'telif ve'l-Mühtelif fi Esmâi's-Şuarâ ve Kinâhüm ve Elkâbihim ve Ensâbihim ve ba'zi Şi'rihim*, thk. Fritz Krenkow, Beyrut 1411/1991, s. 42; Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Abdilvehhâb b. Muhammed el-Bekrî et-Teymî el-Kureşî en-Nüveyrî (677-733/1279-1333), *Nihâyetü'l-Ereb fi funûni'l-edeb*, Dârü'l-Kütüb ve'l-Vesâik el-Kavmiyye nşr., Kahire 1423, I. Baskı, XV, 423; Ebü'l-Fazl Ahmed b. Ali İbn Hacer el-Askalânî (773-852/1372-1449), *Nüzhetü'l-Elbâb fi'l-Elkâb*, thk. Abdülaziz Muhammed B. Salih es-Südeyri, Riyad 1409/1989, II, 164.

30 (نحن بنو مدركة بن خندف ... من يطعنوا في عينه لا يطرقي _ ومن يكونوا قومه يعطرف ... كأنهم جثة بحر مسدفة) Ebû Ömer Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed İbn Abdirabbih el-Kurtubî el-Endelüsî (246-328/860-940), *'İkdü'l-Ferîd*, Beyrut 1404, Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye nşr., VI, 101.

31 (الأحمر بن مازن بن أوس بن النابغة بن عثر بن حبيب بن وائلة بن دهمان بن نصر بن معاوية بن بكر بن هوازن) el-Âmidî (v. 371/981), *el-Mü'telif ve'l-Mühtelif*, s. 42.

32 وقال: خذها إليك أيها المخندف! قال أبو عبيدة: إنما خرصها خريصية يسيرة وقال في ذلك: نحن بنو دهمان ذو التعطرف ... بحر لبحر) en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, XV, 423.

33 (بنو نصر بن معاوية بن بكر بن هوازن بن منصور بن عكرمة بن خصفة بن قيس عيلان بن مضر بن نزار بن معد بن عدنان) İbn Hazm el-Endelüsî el-Kurtubî (393-456/993-1064), *Cemheretu Ensâbi'l-Arab*, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye nşr. Beyrut 1403/1983, s. 482.

34 (بنو جشم بن معاوية بن بكر بن هوازن بن منصور ابن عكرمة بن خصفة بن قيس عيلان) İbn Hazm, *Cemhere*, s. 482.

35 İslâmiyet ırkçılığı ve ırkçılık için savaşmayı yasaklamıştır. Mesela Benî Mustalik Gazvesi'nde, Müreysi suyu başında, Hz. Ömer (r.a.) için ücretli olarak çalışan Cehcâh b. Saïd el-Gıfârî (ö. 36/657) ile Benî Süleym'in halifi olan Sinân b. Veber el-Cühenî

kavgaya tutuşmalarına ramak kaldı. –Kureyş'in Teym b. Mürre kolundan, Hz. Ebû Bekir'in (r.a.) babasının amcası oğlu, Câhiliye devrinde mazlumları himaye etmesi, zenginliği ve cömertliği ile tanınan- Ebû Zübeyr Abdullah b. Cüd'ân b. Amr el-Kureşî'nin (600 m. [?]) araya girmesi ve Nasrî'nin borcunu ödemeyi taahhüt etmesiyle çatışma önlendi.

3- Ficârü'l-Mer'a el-Kaysiyye: Kureyşli bir gencin veya bazı gençlerin, Ukâz Çarşısı'nda Mudarî Benî 'Âmir b. Sa'sa'a kabilesinden bir kadından yüzünü göstermesini istemesi üzerine kadının bunu reddederek³⁶ "Ey Âmir oğulları" diye çığlık atıp yardım istedi. Bunun üzerine taraflar arasında hafif bir çatışma çıktı. Harb b. Ümeyye'nin araya girip meydana gelen zararları tazmin etmeyi üstlenmesi üzerine sükunet sağlandı.

4- Ficârü'l-Berrâd³⁷: Hevâzin (Kays Aylân) ile Kureyş-Kinâne ittifakı arasında cereyan etmiştir.³⁸

arasında su yüzünden kavga çıktı ve Cehcâh Sinan'a birkaç tekme attı. Bunun üzerine Sinân b. Vebre: "Yetişin ey ensâr!" diye bağırdı. Cehcâh da: "Yetişin ey muhacirler!" diye seslendi. Ensâr ile muhacirlerden olayın tanıkları arasında büyük bir kavgaya ramak kaldı. Resûlullah (a.s.), bundan haberdar olunca derhal olay yerine geldi, olup bitenlere çok üzüldü ve şöyle buyurdu: "Nedir bu Câhiliye çağrısı?" (مَا بَالُ دَعْوَى الْجَاهِلِيَّةِ). Kendisine (a.s.) hâdisе anlatılınca şöyle buyurdu: "Artık böyle çağrılarını bırakın! Çünkü o, kokuşmuş bir çağrıdır. Kişi, ister zalim olsun, isterse mazlum, kardeşine yardım etsin. Eğer zalim ise onu zulümden alkoysun; mazlum ise ona destek çıksın". Sonra muhâcirlerden bir grup Ubâde b. Sâmit ile ensârdan bir grup ise Sinân ile konuştu. O da hakkından vazgeçti.

36 Halebî, rivâyetteki "kadından yüzünü açmasını istedi; ancak o bundan kaçındı" (فسألها أن تكشف وجهها فأبت) ibaresinden hareketle Câhiliye devrinde hür kadınların yüzlerini örttüklerine işaret ettiğini belirtir.

37 Bazı kaynaklar, zikredilen ilk üç ficâr savaşına: I. Ficâr Savaşları (الفجار الأول), sonuncusuna ise II. Ficâr Savaşları (الفجار الثاني) diye ikiye taksim etmişlerdir (İbnü'l-Cevzî Ebu'l-Ferec Cemâleddin Abdurrahmân b. Ali b. Muhammed el-Bağdâdî et-Teymî el-Kureşî (510-597/1116-1201), *el-Vefâ bi Ahvâli'l-Mustafa*, thk. Muhammed Zührî en-Neccârî, Riyad ts., *el-Vefâ*, I, 223-224).

38 Ebû Ca'fer Muhammed b. Habîb b. Ümeyye b. Amr el-Hâşimî (245/860), *el-Münemmak fî Abbâri Kureyş*, nşr. Hurşîd Ahmed Fârik, Haydarabad 1384/1964, s. 185 vd.; Ebu'l-Hasan Ali b. Hüseyin b. Ali el-Mes'ûdî el-Hüzelî (280 [?]-346/893-957), *et-Tenbih ve'l-İşrâf*, nşr. Michael Jan de Goeje, Leiden 1893, s. 209; *Murûc'z-Zeheb ve Meâdini'l-Cevher*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid, Dârü'l-Fikr nşr., 5. baskı, 1393/1973, II, 275; Ebu'l-Feth Muhammed b. Muhammed b. Muhammed İbn Seyyidinnâs el-Ya'murî (734/1333), *Uyûnü'l-Eser*, thk. Muhammed el-İd el-Hatrâvî - Muhyiddin Meto, Beyrut 1992, I, 113.

Berrâd b. Kays (البراض بن قيس),³⁹ Benî Kinâne b. Huzeyme'nin⁴⁰ alt bir kolu olan Benî Damra'ya mensuptur. O, çok gezip dolaşan, zeki ve fırsatçı, cinayetler işleyerek mensubu olduğu kabilenin başını belaya sokan, emellerine ulaşmak için gizli-açık suikast dâhil her şeyi gözünü kırpmadan yapmak (fâtik) gibi kötü hasletlere sahipti. Bundan dolayı kabilesi, onu kovmuş ve onun yaptıklarından sorumlu olmadıklarını ilân etmişlerdi. Kabilesinden kovulmuş bu gibi insanlara, o zamanlarda “kabilesinin himayesini kaybetmiş, hiçbir kabileye mensup olmayan” anlamında halî' (kovulmuş: خلیع) denilirdi.

Berrâd'ın bu kötü (fâtik) hasleti, Câhiliye devri Arapları arasında: “Berrâd'dan daha suikastçı” (أفتك من البراض) ve “Berrâd'ın suikastı/tuzağı” (فتكة البراض) şeklindeki ifadelerle mesel olmuştur. Fâtik denilen şahıslar, Câhiliye devri Arapları arasında az değildi.⁴¹ Hâris b. Zâlim, Amr b. Külsüm ve -İslâm çağına yetişip Müslüman olan ve Hz. Peygamber'in (a.s.) Habeşistan'a elçilik gibi birçok önemli görev verdiği Amr b. Ümeyye ed-Damri gibi şahıslar bunlardan bazılarıdır.⁴²

Mütercim Asım Efendi'ye göre “fetk” (فتك): Bir kimsenin fırsatını gözeterek düşürüp hedef seçtiği şahsı hemen açıktan katletmesi veya yaralaması anlamına gelir. Bir görüşe göre fetk, gizli veya açık cinayet işlemektir. Hadîs-i şerîfte: 'İman, fetk fiilini kayıt altına alır. Ehl-i iman fetk fiilini irtikâp eylemez' (لَا إِنَّ الْإِيمَانَ قَيْدَ الْفَتْكِ، لَا) (يَقْتَلُكَ مُؤْمِنًا)⁴³ buyurulmuştur.

Önce Benî Duil b. Bekr b. Abdimenat b. Kinane kabilesine sığınan Berrâd, ahlakını değiştirmedigi için yine kovuldu. Mekke'ye giden Berrâd, Harb b. Ümeyye'nin evine sığınarak onunla anlaşma yaptı ve himayesine girdi. Harb b. Ümeyye de yaptıklarından vazgeçmeyen Berrâd'ı kovmak istedi. Fakat o,

39 والبراض بن قيس بن رافع بن قيس بن جدي بن ضمرة، وهو الذي يضرب به المثل، فيقال: فتكة البراض، إذ قتل عروة الرحال بن عتبة) Ebu'l-Abbâs (أحد بني ضمرة بن بكر بن عبد مناة بن كنانة، كان خليعاً، خلعه قومه) (بن جعفر بن كلاب؛ ففيه كانت وقعة الفجار Ahmed b. Yahya b. Câbir el-Belâzürî (279/892), *Ensâbü'l-Eşraf*, thk. Süheyl Zekkar - Riyaz Zerkeli, Beyrut 1996, I,100,185; Cevad Ali (1907-1987), *el-Mufasssal fi Tarihi'l-Arab Kable'l-İslâm*, Dârü's-Sâki nşr., V, 276.

40 Hz. Peygamber'in (a.s.) on dördüncü nesilden atası olan- Kinâne b. Huzeyme'den türeyenlere Benî Kinâne denir ve Kureyş de bu zatın soyundandır (C. Avcı, “Kinâne”, *DİA*, XXVI, 31-32).

41 el-Meydânî en-Nisâbüri (518/1124), *Mecma'u'l-emsâl*, II,87,430; Cârullah Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî (467-538/1075-1144), *el-Müstaksâ fi emsâli'l-Arab*, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye nşr., Beyrut 1987, I, 265.

42 Ebü Mansûr Abdülmelik b. Muhammed es-Seâlibî (ö. 429), *Simârü'l-Kulûb fi'l-Muzâfi ve'l-Mensûb*, Kahire Dârü'l-Marife nşr., s. 128.

43 M. Asım Efendi, *Kamusu'l-Muhît Tercümesi*, V, 4276; Abdürrezzak es-San'ânî (ö. 211), *el-Musanna'f*, thk. Habîburrahman el-Azamî, Hindistan el-Meclisü'l-İlmî nşr., II. Baskı 1403, V, 298; Ebü İshâk İbrahim b. İshak el-Harbî (198-285), *Garîbü'l-Hadîs*, thk. Süleyman İbrahim Muhammed el-Âid, Ümmü'l-Kura Ü. Mekke-i Mükerrreme 1405, I, 221.

sığınacağı başka kimse kalmadığını dile getirerek Mekke'den Harb b. Ümeyye'nin halifi olarak ayrılmak ricasında bulundu. Harb b. Ümeyye, isteğini kabul etti. Mekke'den ayrılan Berrâd, Irak'ta Hîre ve çevresinde hüküm süren Lahmîler'in son hükümdarı Ebû Kâbûs en-Nu'mân b. el-Münzir el-Lahmî'nin (580-602) yanına gitti.⁴⁴ Hîre kralı Nu'mân b. Münzir, her yıl, bir ücret karşılığında, Mudâr kabileleri üzerinde etkili; Arapların eşrafından birinin gözetiminde (civâr), Ukâz Çarşısı'na, sermayesi itriyat, keten bez ve başka ticarî mallar olan bir ticaret kervanı (قميطل)⁴⁵ gönderirdi.⁴⁶ Elde edilen karla da dabaklanmış deri (sahtiyan), çeşitli Yemen kumaşları ve nadir meyveleri ve saire şeyleri satın alırdı.⁴⁷

Kinâneli Berrâd, Hîre kralı en-Nu'mân b. el-Münzir'in 585 yılında⁴⁸ Ukâz'a göndermek istediği ticaret kervanın korumasına talip oldu. en-Nu'mân, kervanı Necid ve Tihâme ahalisine (Kays ve Kinâne'ye) karşı koruyabilecek birisini tercih edeceğini söyledi. er-Rehhâl (الرحال: elçi/diplomat ve seyyah-gezgin⁴⁹) diye tanınmış Hevâzinli Urve b. Utbe⁵⁰ de kervanın korunmasına talip oldu, hatta: "Kovulmuş bir köpek (كلب خلع) mi kervanı Kinâne'ye ve herkese karşı koruyacak?" diye Berrâd'a hakaret etti. en-Nu'mân, işi Urve'ye verdi. Berrâd: "Kervanı Kinâne kabilesine karşı da koruyacak mısınız?" diye Urve'ye sordu. O da: "Evet! Onlara ve herkese karşı!" diye cevap verdi. Hazırlıklardan sonra, Urve kendinden emin bir şekilde kervanın başında yola çıktı. Berrâd, Urve'yi öldürmek amacıyla kervanı takibe aldı. Nihâyet Necid platosundaki Teymen (تيمن) Vâdisi'nde, [günümüzde Afif'ten Medine'ye gidenin sağ tarafına düşen, Afif'in kuzey batısında el-Hasvî (الحسوي) ve Fedek'e (Hâit) yakın Zî Telâl'ın (ذئ طلال) âliye

44 ومن خبر فتكته أنه كان وهو في حبه عياراً فاتكاً يجني الجنائيات على أهله، فخلعه قومه وتروا من صنيعه، ففارقهم، وقدم مكة فحالف خزب) el-Meydâni (بن أمية، ثم تباها المقام بمكة أيضاً، ففارق أرض الحجاز إلى أرض العراق، وقدم على النعمان بن المنذر الملك فأقام ببابه en-Nisâbüri (518/1124), *Mecma'u'l-emsâl*, II, 87.

45 Arap dil bilimcilere göre, Araplar malları arasında itriyat bulunan ticaret kervanına "latime" (لطيمة), bulunmayana ise "ir" (عير) derler. "عير" kelimesi *Kur'an-ı Kerim*'de (Yûsuf Suresi 12/70, 94) iki defa zikredilir. (ولا يقال لطيمة إلا إذا كان فيها طيب وإلا فهي عير) Ebû Mansûr Adülmelik b. Muhammed es-Sa'lebî (v. 429), *Fıkhü'l-Lüga ve Sırrü'l-Arabîyye*, thk. Abdürrezzak el-Mehdi, İhyâ et-Tirâsi'l-Arabî nşr., 1422/2002, s. 34. (قال أبو عبيدة: اللطيمة: الإبل تحمل بزاً أو متاعاً ومسكاً، فإن لم يكن فيه مسك لم يسم لطيمة) Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Selâm b. Abdillâh el-Hetevî el-Bağdâdî (ö. 224), *el-Garîb el-Musannef*, thk. Safvan Adnan Davudî, II, 422.

46 el-Meydâni en-Nisâbüri (v. 518/1124), *Mecma'u'l-emsâl*, II, 87.

47 (نملي فئاطر نم كلذ ري غو،مدالو، دوربل او، بصعلا اهنم ثب هل یرتشوي) Belâzürî, *Ensâb*, I, 111.

48 S. el-Afgânî, s. 165; N. Bozkurt, "Himâye", *DİA*, XVIII, 56.

49 (سمى رَحَالاً لأنه كان وفاداً على الملوك) el-Meydâni en-Nisâbüri (v. 518/1124), *Mecma'u'l-emsâl*, II, 87. (وهو عروة الرحال، وإنما سمي الرحال لرحلته إلى الملوك.) (Belâzürî, *Ensâb*, I, 111). Böyle şahsiyetlere – Ebû Zeyd et-Tâi gibi- Redifu'l-Mülûk ve Zuvvârü'l-Mülûk (kralların ziyaretçileri) de denir. Cevad Ali'ye göre (1907-1987), rediflik Hîre Devleti'nde önemli bir makam olup bu görevi yürüten kralın sağ tarafında oturur ve kral sefere çıktığında ona vekâlet eder (*el-Mufasssal fi Tarihi'l-Arab Kable'l-İslâm*, IX, 283).

50 (عزوة الرحال بن عثبة بن جعفر بن كلاب بن زبيعة ابن عامر بن صعصعة بن معاوية بن بكر بن هوازن) İbn Hişâm, I, 196.

mıntıkasında] Üvâre (أَوارة)⁵¹ denilen yerde, gafil anını yakalayıp –takip edildiğinden habersiz olan ve içki içip şarkı dinledikten sonra uyuya kalan- Urve'yi öldürdü. Berrâd, adamlarıyla kervana hücum etti, kervanbaşı (قوام الركاب) ve el-Ebnâ'dan olan ve karın tokluğuna çalışan korumalar (عصاريط)⁵² firar etti, kervanı da sürüp götürdü. Urve'nin öldürülmesi ve kervanın gasp edilmesi, Muharrem ayında meydana gelmesi nedeniyle buna Ficâr denildi.

Berrâd, söz konusu olaydan sonra Hayber'e firar edip orada gizlendi. el-Misver b. Mâlik el-Gatafânî ve Esed b. Haysem el-Ganevî adında iki kişi, Berrâd'ı yakalayıp öldürmek için peşine düştüler. Berrâd, onlarla Hayber'in dışında karşılaştı, kimliğini gizleyerek kendisini Hayberli birisi diye tanıttı ve onlara tuzak kurup Hayber'in dışında bir harabede tek tek öldürdü.

Berrâd b. Kays, dört adet genç ve dişi deve karşılığında, şair Bişr b. Ebî Hâzım el-Esedî'den olup bitenleri Kureyş'in ileri gelenlerine süratle haber vermesini istedi. Bunlar: Abdullah b. Cüd'ân, Hişâm b. el-Muğîre, Harb b. Ümeyye, Nevfel b. Mu'âviye ed-Dilî ve Ebû Müsâhik Bel â' b. Kays el-Ya'murî'dir (بلعاء بن قيس). Berrâd, haberler Hevâzin'e ulaşmadan Mekke'ye varmasını, Hevâzin'in reisleri Urve'ye karşılık ani bir baskınla Kureyş'in büyüklerinden birini intikam için öldüreceklerini bildirmesini ve bunu bir sır olarak saklamasını, Bişr'e tembihledi.

Kureyş liderleri, Ukâz Çarşısı'nda ticarî faaliyetlerde bulunurken durumdan haberdar oldular. Hevâzin'in durumdan haberdar olup baskın yapmalarından korktular. Kueryşliler, meseleyi gizli görüşmek üzere ayrılıp bir kenara çekildi. Kureyşli reisler, Kays Aylân'ın reislerinden Ebû Berâ Âmir b. Mâlik b. Ca fer'i

51 Belâzürî, *Ensâb*, I, 111; Âtik b. Gays el-Bilâdî, *Mu'cem el-Me'âlim el-Corafiyye fi's-Sireti'n-Nebeviyye*, Dâru Mekke neşir ve dağıtımı 1402/1982, s. 187-188.

52 Belâzürî'nin *Ensâb*'ının tahkikçisine göre, metinde geçen “عصاريط” kelimesinden maksadın Ebnâlar (الأبناء) olduğu, eserin yazmasının hamşinde kaydedilmiştir. el-Halîl b. Ahmed el-Ferâhidî (100-175/718-791), *Kitâbü'l-Ayn*'daki bilgilerden ise “cimri ve kimsesiz adam” anlamına gelen “العصْرُوط” kelimesinin çoğulu “عصاريط”ın karın tokluğuna çalışan, kervanlara bir nevi paralı koruma işi yapan kişiler olduğunu anlıyoruz (العصْرُوط: (الأنيم من الرجال والعصْرُوط: الذي يخدمك بطعام بطنه وهم العصاريط والعصاريطة (el-Ferâhidî, *Kitâbü'l-Ayn*, II,326 “عصْرُوط” md.; Mütercim Asım Efendi, *Kamusu'l-Muhit Tercemesi*, IV, 3160 “عصْرُوط” md.). Ebnâ: Takriben M. 575'lerde başlayıp elli yıl kadar devam eden Yemen'deki Sâsânî hâkimiyeti sırasında İranlı asker, memur ve idarecilerin Yemenli kadınlarla evlenmeleri sonucunda yeni ve oldukça kalabalık Ebnâ (oğullar) denilen bir topluluk ortaya çıkmıştır. Bu zümre kültür bakımından Araplaşmıştır. Ölümüne kadar San'a'da Sâsânî valisi olarak kalan Vehriz'den sonra sırasıyla Merzûbân, Teynucan, Hürre Hüsre ve Bâzân valilik yapmıştır. Bâzân ve mensubu bulunduğu Ebnâ zümresi hicrî 10. yılda Müslüman olmuştur (Muhammed b. Sa'd (160-230/777-845), *et-Tabakâtü'l-Kebîr*, Beyrut ts., V,533; Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd et-Taberî (224-310/838-923), *Tarihü'l-Ümem ve'l-Mülûk*, Beyrut 1987, III,399; Süheylî, I,187; M. Fayda, “Ebnâ”, *DÎA*, X, 78-79).

muhatap alıp onunla problemi çözmeyi kararlaştırdılar. Âmir b. Mâlik ile yapılan görüşmeler neticesinde sulhun sağlanmasına ramak kaldı. Lakin Kureyşlilerden bir grup, Mekke'deki akrabaları tehlike altında oldukları korkusuna kapılıp Hevâzinlilere hissettirmeden gizlice Ukâz'dan ayrıldı.

Ukâz'a gelen Araplar, silahlarını Abdullah b. Cüd'ân'a emanet ederlerdi. Hac mevsimi bittiğinde, Ukâz Çarşısı'nın serbest ticaret faaliyetleri yapıldığı süre dolduğunda veya oradan ayrılmak istenildiğinde silahlar geri alınır. Harb b. Ümeyye, Berrâd b. Kays olayı münasebetiyle, Abdullah b. Cüd'ân'dan Hevâzinlilerin silahlarını iade etmemesini istedi. Abdullah b. Cüd'ân, hıyanet olduğu için bu teklifi şiddetle reddetti; fakat Kureyşlilerin kendilerini korumaları için onlara yüzer zırh, mızrak ve kılıç verdikten sonra herkesin kendisinden silahlarını almalarını istedi.

Kureyşliler, Hevâzinlilerle baş edemeyeceklerini bildikleri için, Abdullah b. Cüdân, Harb b. Ümeyye, Ümeyye b. el-Muğîre ve el-Velîd b. el-Muğîre, Kays Aylân'ın reisi Âmir b. Mâlik'e: "Mekke'de karışıklık ve harp hali çıktığına" dair haber gönderip aceleyle Harem'e doğru hareket ettiler.

Berrâd b. Kays'ın Hevâzinin ileri gelenlerinden er-Rehhâl Urve b. Utbe'yi öldürdüğünü haber alan Âmir b. Mâlik: "Harb ve İbn Cüd'ân, beni kandırdı" dedi. Ukâz'da bulunan Hevâzinliler ile birlikte peşlerine düştü. Nahle'de onlara ulaştılar. Kureyş'in merkez kuvvetlerine Harb b. Ümeyye, sağ ve sol kanatlardan birisine Abdullah b. Cüd'ân diğerine ise Hişâm b. el-Muğîre komutanlık yaptı.⁵³ Nahle'de yaşanan kısa süreli çatışmalardan sonra gece bastırıldı ve Kureyşliler de geri çekilip Harem'e sığındı. Benî Âmir'den el-Edrem b. Şu'ayb (الأدرم بن شعيب), Kureyş'e gelecek yıl Ukâz'da savaşmak üzere döneceklerini ve Kureyş reislerinden birini Urve er-Rehhâl'a karşılık intikam almak için öldüreceklerini ilân etti. Oysa Berrâd b. Kays Kureyşli olmamakla birlikte, hem kabilesi hem daha sonradan sığındığı kişiler tarafında kovulmuş, himaye hakkını kaybetmiş; bir nevi vatandaşlıktan çıkarılmış birisidir. Dolayısıyla Hevâzin'in, Berrâd'ın yaptıklarından Kureyş'i mesul tutması tamamen haksızlıktır. Harb b. Ümeyye'de oğlu Ebû Süfyân'a: Gelecek yıl savaşmak üzere Ukâz'a geleceklerini bildirmesini istedi. (1) Bu olaya Yevmü Nahle (يَوْمُ نَحْلَةَ) denir:

O yıl Ukâz Çarşısı kapalı kaldı.

(2) Hevâzin ve Kinâne kabileleri, bir yıl savaşa hazırlandıktan sonra, Ukâz'da Şemze denilen yerde karşı karşıya geldiler (يَوْمُ شَمْطَةَ).⁵⁴ -Kinâne, Esed b. Huzeyme, Ehâbiş denilen⁵⁵ kabileler ittifakı ile birlikte hareket eden- Kureyşlilerin teşkil

53 Belâzürî, *Ensâb*, I,101-102.

54 Belâzürî, *Ensâb*, I,112-113.

55 Ehâbiş: Mekke çevresinde yaşayan ve Kureyş'in müttefiki olan çeşitli kabilelerin oluşturduğu bir ittifakın adıdır. Ehâbiş kelimesi Arapçada "çeşitli kavimlere mensup

ettiği ordunun sağ ve sol kanatların birisine Abdullah b. Cüd ân, diğerine Küreyz b. Rebîa (كريب بن ربيعة) komutanlık yaptı. Abdullah b. Cüd'ân, kendi kabilesi olan Teym b. Mürr'e den silahlandırdıkları hariç, hesabına yüz askeri başta zırh olmak üzere gerekli silahlarla teçhiz etti. Benî Bekir b. Abdimenat b. Kinâne'ye -savaşta kısa bir süre sonra ölen- şair Bel'â' b. Kays,⁵⁶ Ehâbiş'e el-Huleys el-Kinânî (الحليس الكناني) komutanlık yapıyordu. Merkez kuvvetlerle birlikte genel idare ise Harb b. Ümeyye'nin elindeydi.⁵⁷ Kureyş ve müttelikleri, tam bir dayanışma içinde savaş

insan topluluğu” anlamına gelen uhbûş veya uhbûşenin çoğuludur [(الْحَارِثُ بْنُ) الْأَخَابِيشِ وَهُمْ: الْحَارِثُ بْنُ عَبْدِ مَنَاةَ الْأَخَابِيشِ: (عَبْدُ مَنَاةَ بْنِ كِنَانَةَ، وَعَضَلًا، وَالْقَارَةَ، وَدَيْشًا، وَالْمُصْطَلِقُ مِنْ حُرَاةِ حَلْفِيهِم بِالْحَارِثِ بْنِ عَبْدِ مَنَاةَ الَّذِينَ خَالَفُوا قُرَيْشًا، هُمْ بَنُو الْمُصْطَلِقِ سَعْدُ بْنُ عَمْرٍو، وَبَنُو الْهُوَيْنِ بْنِ حُرَيْمَةَ، اجْتَمَعُوا بِذَنبِ حَبِشِي، وَهُوَ حَيْثُ بِأَسْفَلِ مَكَّةَ، فَتَحَالَفُوا بِاللَّهِ إِيَّا كَيْدَ عَلَى غَيْرِنَا، مَا سَخَى لَيْلٌ وَوَضَحَ نَهَارٌ، وَمَا رَسَا حَبِشِي مَكَانَهُ، فَسَمُّوا: أَخَابِيشَ بِاسْمِ الْحَيْثِ، قَالَ سَمَّاءُ الرَّوَابِيَةُ: سَمُّوا أَخَابِيشَ لِاجْتِمَاعِهِمْ، وَالتَّجْمُوعُ فِي كَلَامِ الْعَرَبِ هُوَ التَّحْيُشُ، قَالَهُ ابْنُ قَتَيْبَةَ فِي كِتَابِ (الْمَعَارِفِ) لَهُ: رَأَيْتُ ذَلِكَ بِحِطِّ جَدِّي رَحِمَهُ اللَّهُ وَقَالَ: إِنَّهُ قَرَأَهُ لِاجْتِمَاعِهِمْ. (عَلَى أَبِي، عَلِيٍّ شَيْخُهُ عَمْرُ بْنُ مُحَمَّدٍ الْأَزْدِيِّ İbn Seyyidinnâs, II, 38-39]. Mekke'nin kuzey ve güney bölgelerinde yaşayan Hâris b. Abdümenât b. Kinâne, Benî Duil b. Bekr b. Abdimenat b. Kinane, el-Hevn b. Huzeyme b. Müdrîke ile el-Hevn b. Huzeyme'den olan el-Kâre, Adel ve Diş, Huzâa'dan Mustalik ve Hayâ kabilelerine Ehâbiş adı verilmiştir. Bazı kaynaklarda, Kureyşliler'le Mekke yakınlarındaki Hubşî dağı eteklerinde anlaşma yapmış olduklarından bu kabilelere Ehâbiş denildiği rivayet edilmektedir. Ehâbiş'in Kusay b. Kilâb, Abdümenâf b. Kusay ve Muttalib b. Abdümenâf dönemlerinde Kureyşliler ile yaptığı ittifak İslamiyet'ten sonra da devam etmiştir. Ehâbiş, İslâm öncesinde Kureyş ve Kays Aylân kabileleri arasında meydana gelen Ficâr Harbi'nde Kureyş'in safında bulunmuş, bu kabilenin Hz. Peygamber (a.s.) sebebiyle Hâşimoğulları'na karşı uyguladığı boykotta yine onun yanında yer almıştır. Mekke çevresinde bedevî bir hayat süren Ehâbiş'in, Kureyş'in Hz. Peygamber ile yaptığı savaşlarda çok önemli rol oynadığına dair görüşler doğru değildir. Onlar da Kureyş'e yardım eden diğer kabileler gibi çeşitli vaatler karşılığında Kureyş safında yer almışlardı. Uhud Gazvesi'ne 2000 kişiyle katılan Ehâbiş'in reisi Huleys b. Zibbân, Kureyşliler'in savaş sonrası Müslüman şehitlere reva gördükleri saygısızlığı şiddetle kınamıştır. Kureyş'in müttelikleri olarak Hendek Gazvesi'ne de katılan Ehâbiş'in bazen Kureyş'e muhalefet ettiği de olmuştur. Meselâ Hz. Peygamber'in (a.s.) hicretin 6. (628) yılında ashabıyla birlikte umre için gittiği Mekke'ye sokulmamasını doğru bulmamış, Müslümanların umreden menedilmesi ve uzlaşmaya gidilmemesi halinde ittifakı bozacağını bildirmişti. Resûlullah'ın (a.s.) Hudeybiye'de Kureyş'e gönderdiği elçi Hırâş b. Ümeyye'nin öldürülme teşebbüsünü Ehâbiş'in reisi Huleys b. Alkame engellemişti. Ancak muâhede sonunda Arap kabilelerinin Kureyş'i veya Müslümanları tercihte serbest bırakılmaları üzerine Ehâbiş yine Kureyşliler'in yanında yer almıştı. Kureyşli müttelikleri gibi Ehâbiş de Mekke'nin fethinden (8/630) sonra Müslüman olmuş, Emeviler zamanına kadar Mekke çevresinde yaşamaya devam etmiştir (M. A. Kapar, “Ehâbiş”, *DİA*, X, 497).

56 (بلعاء بن قيس بن عبد الله بن يعمر الشداخ بن عوف بن كعب بن عامر بن ليث) Belâzürî, *Ensâb*, XI, 88.

57 Belâzürî'ye göre ez-Zübeyr b. Abdilmüttali Benî Hâşim'e, Harb b. Ümeyye Benî Abdişsem ve mütteliklerine, İkrime b. Hâşim Benî Abdiddâr ve mütteliklerine, Huveylid b. Esed Benî Esed b. Abduluzzá'ya, Mahreme b. Nevfel Benî Zühre'ye, Abdullah b. Cüd'ân Benî Temim'e, Hişâm b. el-Muğîre Benî Mahzum'a, el-Âs b. Vâil Benî Sehm'e, Ümeyye b. Halef Benî Cumah'a, Zeyd b. Amr b. Nüfeyl Benî Adiy'e, -Süheyl b. Amr'ın babası- Amr b. Abdişsem Benî Amir b. Lüey'e ve -Ebû Ubeyde'nin babası- Abdullah b.

meydanına çıktılar.

Kilâb ve Benî Ka'b⁵⁸ dışında Süleym ve Hevâzin'in bütün kollarının ve müttefiklerinin teşkil ettiği kuvvetleri ise Mesûd b. Mu attib es-Sekâfi idare ediyordu. Ordularında Âmir b. Mâlik, Subey' b. Rebîa b. Mu âviye en-Nasrî, Düreyd b. Samme, Ebû Urve b. Mes'ûd, Avf b. Ebi Hârise el-Mürri ve Abbâs b. Ri l es-Sülemî gibi ileri gelenler de bulunuyordu.⁵⁹

Bu savaşta, günün başlangıcında savaş Hevâzin'in aleyhine cereyan etti. Fakat Hevâzin'in savaş meydanında sebat etmesi neticesinde durum değişti. Harp kızıştı; Kureyş'in müttefiklerinden, sadece bayraklarının çevresinde 80 veya 100 kişi öldürüldü. Kureyşlilerin ileri gelenlerinden kimse öldürülmedi.

(3) Hevâzin'in galip geldiği I. Ukâz Günü de denilen Yevmü'l-Ablâ⁶⁰: Bu savaşta Kureyş'in ileri gelenlerinden, -Hz. Peygamber'in (a.s.) sahabisi- Zübeyr'in (r.a.) babası el-'Avvâm b. Hüveylid, Mürre b. Mu'attib es-Sakâfi tarafından öldürüldü.

(4) Kinâne'nin galip geldiği ve en şiddetli çatışmaların yaşandığı⁶¹ II. Ukâz Günü de denilen Yevmü Şereb veya Şerib (يَوْمُ شَرِب)⁶²: Abdullah b. Cüd'ân, savaşçılara yüz deve temin etmiştir. Bugünde Ümeyye b. Abdüşems'in altı oğlu: Harb, Ebû Harb, Süfyân, -Hz. Muaviye'nin (r.a.) babası- Ebû Süfyân, Amr ve Ebû Amr, ölünceye veya zafer kazanıncaya kadar savaşmak için kendilerini bağlayıp Harb'in yanında aslan (anbes) gibi savaşmaları için, Anâbis (aslanlar: العنابس) denildi.⁶³ Benî Bekr ile Kureyş'in Mahzûmoğulları kolu savaşta büyük bir sebat gösterdiler. Aynı şekilde Kureyş'in Benî Mahzum kolundan el-Muğire'nin oğulları Ebû Abdimenaf Kusa, -Ebû Cehil 'Amr'ın babası- Hişâm ve iki mızrakla savaştığı için kendisine Zü'r-Rumheyn denilen Ebû Rebîa⁶⁴ bu savaşta büyük kahramanlıklar gösterdiler. -Lahmî hükümdar en-Nu'mân b. el-Münzir'in kabilesi- Benî Nasr⁶⁵ ve

Cerrâh Benî Fihri'e ait kuvvetleri idare ediyordu (*Ensâb*, I, 102).

58 Kilâb ve Benî Ka'b kabileleri, Yevmü Nahle dışında Ficâr Savaşları'na katılmamışlardır (İbn Abdîrabbih, *İkdü'l-Ferid*, VI, 106).

59 İbn Sa'd, I, 127.

60 العَبْلَاءُ: Ukâz'a yakın bir dağın veya büyük beyaz bir kayanın ismidir.

61 İbn Seyyidinnâs, I, 113.

62 شَرِبَ بَفَتْحِ أَوَّلِهِ وَثَانِيهِ، بَعْدَهُ بَاءٌ مَعْجَمَةٌ بِوَأَحَدَةٍ. هَكَذَا ثَبَتَتِ الرَّوَايَةُ عَنْ أَبِي الْحَسَنِ الطَّوْسِيِّ فِيهِ. وَرَوَاهُ ابْنُ دَرِيدٍ عَنْ أَبِي حَتْمٍ عَنْ (el-Bekrî, الأصمعيّ، بكسر الراء، وأنشد لطفيل الغنويّ: أمن رسوم بأعلى الجزع من شرب ... فاضت دموعك فوق الخد كالسرب Mu'cemü Me'sta'cem, III, 789.

63 Şâmî, II, 153; M. Fayda, "A'yâs" (صراي عأل), *DîA*, IV, 201.

64 Anneleri: رِبْطَةُ بِنْتُ سَعْدِ بْنِ سَهْمٍ. İbn Abdîrabbih, *İkdü'l-Ferid*, VI, 107.

65 (بنو نصر بن ربيعة بن عمرو بن الحارث بن سعود بن مالك بن عمم بن ثمارة بن خم، هم الملوك، رهط النعمان بن المنذر ملك العرب) Ebû Sa'd Abdülkerîm b. Muhammed b. Mansûr es-Sem'ânî (506-562/1113-1166), *el-Ensâb*, thk. Abdürrahman b. Yahya v.dğr., Haydarabad 1382/1962, Meclis Dâireti'l-Meârif el-Osmaniyye nşr., XIII, 177.

Sakîfli kuvvetleri hariç, Kays Aylân kuvvetleri hezimete uğramıştır. Benî Nasr ve Sakîfliler, bir müddet daha sebat etmiş ve savaşı sürdürdü.⁶⁶ Zira Ukâz, Sakîf'e aitti; orada hurma bahçeleri ve malları bulunuyordu. Sonuçta Hevâzinliler ağır kayıplar verip yenildiler. Bu savaşa dair söylenen şiirlerde, Hevâzinliler tezlil ve tahkir edildiler.

(5) Bir yıl sonra, Ukâz sınırları içinde, Nahle'ye yakın volkanik bir arazi olan Hureyre'de⁶⁷ taraflar tekrar savaşa tutuştular (يَوْمَ الْحُورَةِ). Bu savaşta Bekr b. Abdimenât b. Kinâne'nin komutanlığını -Bel'â' b. Kays'ın kardeşi- Cessâme b. Kays el-Ya'murî yaptı. Kureyşliler ve müttefikleri bakımından talihsiz bir gün olan bu savaşta şiddetli çatışmalar yaşandı. Kureyş'ten Harb'in kardeşi Ebû Süfyân b. Ümeyye b. Abdişems, Kinâne'den ise sekiz ileri gelen kişi öldürüldü. Bundan sonra, el-Fâkihî'nin metninden bir süre taraflar arasında dağınık bir şekilde münferit çatışmaların yaşandığı ve bir karmaşanın hüküm sürdüğü anlaşılmaktadır.⁶⁸ Bu kaotik ortamda, taraflar tekrar meydan savaşına tutuşmak üzere sözleşti. Ancak -Harb b. Ümeyye'nin himayesinde yetim olarak büyümüş ve henüz otuzuna varmamış bir genç olan- Ebu'l-Velid Utbe b. Rebîa⁶⁹ gibi şahsiyetlerin devreye girmesiyle kalıcı sulh sağlandı.⁷⁰

Utbe b. Rebîa, izinsiz ve kimseye danışmadan, savaşa hazırlanan tarafların arasına girdi ve devesinin üzerinde şöyle seslendi: "Ey Mudar topluluğu! Niçin birbirinizi tüketirsiniz?"

Hevâzin: "Neye davet ediyorsun?" diye sordu.

O da: "Barışa! Sizden ölenlerin diyetini verelim; bizim kanlarımızı da size bağışlayalım!" dedi. "Bu nasıl olacak?" dediler. "Biz size rehine vereceğiz!" dedi. "Bunu bize kim yapacak?" diye sorduklarında, Utbe: "Ben!" diye cevap verdi. "Sen kimsin?" dediler. "Ben Utbe b. Rebîa b. Abdişems'im!" diye kendini tanıttı. Hevâzin, teklifi kabul etti. Bunun üzerine Kureyş ve müttefikleri, Hevâzin'e 40 adamını rehin verdi. Bunların arasında -İslâm çağında Müslüman olan- Hakîm b. Hizâm (54/674 [?])⁷¹ da bulunuyordu. Amir b. Sa'saoğulları, rehinelere ellerine

66 İbn Seyyidinnâs, I,113.

67 (بالحاء والراء غير المعجمتين، وهي تصغير حَزَّة إلى جنب عكاظ في مَهَبِّ جنوبها) el-Meydânî en-Nisâbü'rî (v. 518/1124), *Mecma'u'l-emsâl*, II, 431.

68 el-Fâkihî, *Ahbâru Mekke*, V, 189; S. el-Afgânî, s. 162-180.

69 Ebû Süfyân'ın kayınpederi ve hilfî'l-ahlâf mensubu olan Utbe b. Rebîa, "Eğer Hilfî'l-fudûl'e katılmam için ailemden ayrılmam gerekseydi bunu hiç çekinmeden yapardım" diyecektir. Utbe, İslâm çağında, hicretin 2. yılının Ramazan ayında meydana gelecek olan Bedir Gazvesi'nde Mekkeli Müşriklerin safında savaşa katılıp öldürülecektir.

70 (ثم تواعدوا للعام المقبل بعكاظ، فلما كان العام المقبل جاؤوا للوعد) el-Halebî (975-1044/1567-1635), *İnsanü'l-Uyûn fî Sîreti'l-Emîni'l-Me'mûn: es-Sîretü'l-Halebî*, Beyrut 1427, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye nşr., II. Baskı, I, 187.

71 Kureyş'in Benî Esed kolundan, sahabe Ebû Hâlid Hakîm b. Hizâm b. Huveylid,

geçtiğini görünce, kanlarını bağışladılar ve onları serbest bıraktılar. Böylece birkaç yıl süren Ficârü'l-Berrâd denilen savaşlar silsilesi sona erdi. Utbe b. Rebîa'nın davranışı, o dönem Mekkeliler arasında bir özdeyiş ve atasözüne dönüşmüş ve şöyle denilmiştir: Utbe ve Ebû Tâlib'den başka Kureys'e bir fakir liderlik yapmamıştır. Bunlar malları olmadığı halde liderlik yapmışlardır (لَمْ يَسُدُّ مِنْ قُرَيْشٍ مَمْلُوقٌ إِلَّا عُتْبَةُ وَأَبُو طَالِبٍ فَإِنَّهُمَا سَادَا بَعِيرٍ مَالٍ).⁷²

Netice itibariyle Ficârü'l-Berrâd denilen son Ficâr Savaşları, el-Halebî'nin⁷³ Süheylî'den yaptığı nakle ve eş-Şâmî'ye⁷⁴ göre altı yılda altı meydan savaşı şeklinde cereyan etmiştir. Çatışmaların yaşandığı günlere (eyyâmü'l-Arab), sırasıyla Nahle, Şemza, Ablâ' (I. Ukâz), Şerib (II. Ukâz) ve Hüreyre şeklinde savaşların meydana geldiği yerlerin isimleri verilmiştir. Zikredilen isimlerin hepsi, Ukâz sınırları içinde kalan değişik yerlerin adlarıdır.⁷⁵ el-Fâkihî, bu meydan savaşlarının her birinin ayrı bir yılda olduğunu tasrih eder.⁷⁶ Başka kaynaklar da onu teyit etmektedir: el-Fâkihî'nin metninden de Şemza, Ablâ', Şerib ve Hüreyre denilen büyük çatışmaların dört ayrı yılda olduğunu kaydetmekle birlikte kısa süreli ve hazırlıksız yapılan Yevmü Nahle denilen ilk çatışma ve kaotik bir ortamdan sonra barışın sağlandığı yıl da dikkate alındığında Ficârü'l-Berrâd'ın altı yıla yayıldığı anlaşılmaktadır.⁷⁷

Hz. Peygamber'in (a.s.) Ficâr Savaşları'na Fiilen Katılıp Katılmadığı Meselesi

Hz. Peygamber'in (a.s.) Ficâr Savaşları'nda savaşıp savaşmadığı konusunda iki görüş bulunmaktadır.

Birincisi: O (a.s.) fiilen savaşa katılmamış; amcalarına ait eşyaları korumuş ve atılan okları devşirip onlara vermekle yetinmiştir.⁷⁸ Süheylî, Hz. Peygamber'in (a.s.) Ficârü'l-Berrâd'a fiilen iştirak etmediğini, onun (a.s.) Haram Aylar'da ve

doğum tarihi hakkında farklı görüşler mevcuttur; genellikle kabul edilen rivayete göre Fil Vakası'ndan on üç yıl önce (556, 557, 558) dünyaya geldi. Fil Vakası'nı çok iyi hatırladığını söylediği nakledilir. Hakîm (r.a.), Hz. Hatice'nin (r.anha) yeğeni ve Zübeyr b. Avvâm'ın (r.a.) amcasının oğludur. Ficâr Savaşları'na katılmış ve babası bu savaşların birisinde öldürülmüştür. Hakîm (r.a.) bi'setten önce Hz. Peygamber'in (a.s.) yakın arkadaşı idi (İ. Sarıçam, "Hakîm b. Hizâm", *DİA*, XV, 187).

72 İbn Abdірabbih, *'İkdü'l-Ferid*, VI, 101-109; en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, XV, 423-430.

73 (أقول: قال السهيلي: الصواب ستة أيام، والله أعلم) Ebu'l-Ferec Nürüddin Ali b. Burhaniddin el-Halebî (975-1044/1567-1635), *İnsanü'l-Uyûn fî Sireti'l-Emîni'l-Me'mûn: es-Siretü'l-Halebî*, Beyrut 1427, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye nşr., II. Baskı, I, 187.

74 (وكان لكانة وقيس فيه ستة أيام) eş-Şâmî, II, 152.

75 el-Fâkihî, *Ahbâru Mekke*, V, 185 vd.; İbn Seyyidinnâs, I, 113.

76 el-Fâkihî, *Ahbâru Mekke*, V, 185, 188.

77 İbn Abdірabbih, *'İkdü'l-Ferid*, VI, 108.

78 (كُنْتُ أَثْبُلُ عَلَى أَعْمَامِي أَي أَرَدُ عَنْهُمْ نَبْلَ عَدُوِّهِمْ إِذَا رَمَوْهُمْ بِهَا) İbn Hişâm, I, 95-98.

müşrikler arasında cereyan eden bir savaşa katılmasının mümkün olmadığını kaydeder ve Yüce Allah'ın bir mümine ancak İ'lâ-yi Kelimetullah için savaşa izin verdiğini belirterek görüşünü desteklemeye çalışır.⁷⁹

Bu konuda el-Câhız'ın tespitleri önemlidir: “Tenkitçi şöyle demektedir: Araplar, özellikle de Kureyşliler, Harem bölgesinde Haram Aylar'da olmadıkça Ficar savaşlarına fücûr demiyorlardı. Hz. Peygamber (a.s.) 14 yaşında –ki bu yaşta olan ergendir- bu savaşta bulundu. Daha sonraları da: ‘Ficâr’a tanık oldum; amcalarıma ok veriyordum’ buyurdu. Bu tenkide cevabımız şöyledir: Benî ‘Âmir b. Sa’saa, -Urve er-Rehâl'i öldürdüğü için- Berrâd b. Kays'ın cezalandırılmasını, Harem ahalisi olan Kureyş ve Kinâne'den istedi. Hâlbuki Benî ‘Âmir b. Sa’saa, bu olayla alâkası olmayan Kureyş ve Kinâne'den talepte bulduklarını, Berrâd b. Kays'ın himaye hakkını kaybetmiş ve kovulmuş olduğunu biliyorlardı. Benî ‘Âmir b. Sa’saa, Kureyş ve Kinâne'nin haremlerine gelip başkasının suçundan dolayı onları mesul tuttular. Kureyş ve Kinâne, savaş istemedikleri halde, canlarını, mallarını ve ailelerini savunmak için savaşmak zorunda kaldılar. Bu nedenle Yüce Allah, Peygamberini o konumda bulundurdu. Onunla (a.s.) ve gelişiyile (âlemi teşrifi veya bisetiyle), Zikâr Savaşı'nda İranlılar karşında Araplara zafer verildiği gibi Kureyş ve Kinâne'ye de yardım edildi.”⁸⁰ el-Câhız'ın bu cevabı, İslâm'ın İ'lâ-yı Kelimetullah dışında, bir insanın kendi canını, ırzını, malını ve benzeri meşru sebeplerden dolayı müdafaa-i nefis şeklinde mücadelelere girişmesine izin verdiğini hatırlatır. “Eğer müminlerden iki gurup birbirleriyle vuruşurlarsa aralarını düzeltin. Şayet biri ötekine saldırırsa, Allah'ın buyruğuna dönünceye kadar saldıran tarafla savaşın. Eğer dönerse artık aralarını adaletle düzeltin ve (her işte) adaletli davranın. Şüphesiz ki Allah, âdil davrananları sever”⁸¹ meâlindeki âyet bu kabildendir.

İkincisi: Bazı rivâyetlere göre ise Hz. Peygamber (a.s.) amcaları ile birlikte katıldığı savaşta ok atmış, bundan dolayı pişman olmadığını ve atılan okları devşirip amcalarına verdiğini beyan etmiştir.⁸² Bunu teyit eden başka bir rivâyette ise Hz. Peygamber'in (a.s.) Ficâr Savaşı'nda on küsur ok attığı ve bu okların kendisi tarafından ok yapımında kullanılan bir ağacın dallarından yapıldığı bildirilir.⁸³

79 وَإِنَّمَا لَمْ يُقَاتِلْ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - مَعَ أَعْمَامِهِ وَكَانَ يَمْتَلِ عَلَيْهِمْ وَقَدْ كَانَ بَلَغَ سِنَ الْقِتَالِ لِأَنَّهَا كَانَتْ حَرْبَ فِجَارٍ وَكَانُوا

80 el-Câhiz, I, 165-166.

81 el-Hucurât 49/9.

82 وَرَوَى ابْنُ سَعْدٍ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: قَدْ حَضَرْتُهُ مَعَ عُمُومِي، وَرَمَيْتُ فِيهِ بِأَسْهُمٍ، وَمَا أَحِبُّ أَنْ يُمْ أُنْحَنُ فَعَلْتُ (اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: قَدْ حَضَرْتُهُ - يعني: حرب الفجار - مع عمومي ورميت فيه بأسهم وما أحب أني لم أكن فعلته وكنت أنبل على أعمامي) eş-Şâmî, II, 152.

83 وقال في حديث النبي صلى الله عليه وسلم رميت يوم الفجار بضعة عشر سهما من قضى قال ابن سلام قوله من قضى يعني من صنعته (أي من عمله) Ebû Muhammed Kasım b. Sabit b. Hazm el-Avfi es-Serakusti (255-302), ed-Delâil fi Garibi'l-Hadis, thk. Muhammed b. Abdillâh el-Kannâs, Riyad 1422/2001, I,

Hakîm b. Hizâm, Resûlullah'ın (a.s.) Ficâr Savaşı'na katıldığını gördüğünü nakletmiştir.⁸⁴ el-Halebî, hadîsin zahirine göre onun (a.s.) Ficârü'l-Berrâd dışında başka bir savaşa katılmadığını kaydeder. İbn Kesîr ise Şereb (Ukâz) Savaşı'na katıldığını belirtir ki bu savaş, yukarıda anlatılan Ficârü'l-Berrâd'ın bir safhasıdır.

Zührî'den nakledilen rivâyete göre, Hz. Peygamber (a.s.) (II.) Ukâz Savaşı (Yevmü Şerib) dışındakilere katılmamıştır. O (a.s.) (II.) Ukâz Savaşı'na katıldığı için Kureyş ve müttefikleri galip gelmiş, diğerlerinde ise yenilmişlerdir.⁸⁵ İbnü'l-Esîr, bu fikre karşı çıkar ve onun (a.s.) peygamber olduktan sonra katıldığı savaşlarda bile ashabının mağlûp olduklarını hatırlatır.⁸⁶

Netice olarak, Câhiliye devrinde meydana gelen ve eyyâmü'l-Arab⁸⁷ da denilen Ficâr Savaşları gibi hadiselerin, karmaşık bir yapıya sahip olduğu ve tesadüfî olmaktan öte siyasî nüfuz sağlanması, iktisadî güç elde edilmesi, toplum hayatında kabile mensuplarının her durumda koruyup kollanması (asabiye, hilf, civâr, himâye, ilâf, emân) ve Arabistan'ın tamamını kapsayan merkezî bir idarenin bulunmaması gibi amiller nedeniyle meydana geldiği anlaşılmaktadır. Böyle olayların neden olduğu problemlerin çözümünde de güç dengeleri, çeşitli çıkar ilişkileri, fazilet/erdem, bilgelik (hilm ve hikmet), cesaret, cömertlik ve adalet gibi farklı amiller etkin olur.

قلت: القصة بتخفيف الضاد ليست من حدِّ المضاعف، وهي شجرة من شجر الحمض معروف. وأخبرني المنذري عن الحراني. (53-54) Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed el-Ezherî el-Herevî (ö. 370), *Tehzibu'l-Luga*, thk. Muhammed İvaz, Beyrut 2001, VIII, 209.

84 İbn Sa'd, I,128; eş-Şâmî, II, 152.

85 Belâzürî, *Ensâb*, I,113.

86 H. Algül, "Ficâr", *DÎA*, XIII, 52.

87 Eyyâmü'l-Arab terkindeki eyyâm kelimesi yevm kelimesinin çoğuludur. Burada zarf olan eyyâm kelimesi Arap kelimesine izafe edilerek zikredilmiş; fakat kast edilen mazruftur; yani Arapların tarihinde önemli bir yere sahip olan o günlerde yaptıkları savaşlar ve önemli hâdiseler kast edilmiştir. Eyyâm kelimesi: "Eğer siz (Uhud'da) bir acıya uğradınızsa, (Bedir'de de düşmanınız olan) o kavim de benzer bir acıya uğramıştır. O günleri (وتلك الأيام) biz insanlar arasında döndürür dururuz (zaferi bazen bir topluma bazen öteki topluma nasip ederiz)..." (Âl-i İmrân 3/140) meâlindeki âyette zikredilir. Eyyâmü'l-Arab, Câhiliye devrinde ve İslâmiyet'in ilk zamanlarında Arap kabileleri arasında cereyan eden savaşlar için kullanılan bir tabirdir. Eyyâmü'l-Arab'ın her birine meydana geldiği yere, savaşa yol açan sebeplere veya savaşın sonucuna göre Yevmü Buâs, Yevmü Zûkâr, Yevmü Dâhis ve Gabrâ, Yevmü Ficâr gibi adlar verilmiştir (Katip Çelebi, *Keşfü'z-Zünûn*, Maarif matbaası neşri, 1941, IV,421; *Tecrid Tercemesi*, III, 153; M. A. Kapor, "Eyyamü'l-Arab", *DÎA*, XII, 14-16).